

БІБЛІЙНА ТА БІБЛЕЇСТИЧНА КНИЖНІСТЬ У КИЇВСЬКІЙ АКАДЕМІЇ КІНЦЯ ХVІІІ - ПОЧАТКУ ХХ ст.: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Розвідку присвячено контекстуальній реконструкції книжних джерел київської духовно-академічної біблеїстики на одному з етапів її становлення.

При спробах реконструкції певної біблеїстичної традиції важливим є відтворення особливостей її текстуальної та джерельної бази. Адже йдеться про збереження та опрацювання сакрального тексту, універсальність «присутності» якого в європейській культурі задає певні інваріанти у використанні джерел та застосуванні герменевтичних «технологій». Останні ж можуть досліджуватися як з боку особливостей їхньої локалізації, так і з боку відтворення спільного культурно-конфесійного та методологічного контексту. Для нас важливо принаймні робити достатньо достовірні припущення з приводу питань:

1. «Яку Біблію читали або, принаймні, могли читати в Київській академії (а згодом і в Київській духовній академії)? Йдеться про визначення шляхів долучення дослідників і викладачів до текстуальної традиції через встановлення: мовно-культурного контексту київської біблеїстики (якими мовами читалася Біблія, у яких перекладах та виданнях); її «культурно-книжного» контексту (у яких «книжних» формах був доступний текст Біблії - враховуючи історичні розрізнення («сувій/кодекс»; «манускрипт/книгодрук»)), та конкретні конфесійні форми включення до церковної культурної та богословсько-дидактичної практики («лекціонарії», «Апракоси», «Службові» та «Учительні» Євангелія); міри й характеру застосування текстуального матеріалу численних жанрів «біблійних компіляцій» (Хронографів та літописів, Палей, Пандект), де різноманітна актуальна проблематика виявлялася через зіставлення з універсальними парадигмами Священної історії [1].

2. «Яка коментаторська література була доступною для читання та використання?» А саме, як відбувалося входження до універсального інтерпретативного контексту, як зберігалися й відтворювалися самобутні герменевтичні особливості? Тут гово-

римо про: жанри цієї книжності, виявлені історично («Бесіди», «Тлумачення», «катени», «Коментарі» тощо); виявлені при цьому конфесійні особливості герменевтичних підходів, прийомів та засобів; можливість впливу різних традицій на київську академічну - через критику або рецепцію (одне, як правило, не заперечує та не виключає інше).

Київська релігійно-богословська традиція повставала та еволюціонувала протягом своїх найважливіших, «смыслотворчих» століть на культурно-конфесійному «порубіжжі», пов'язуючи східну - греко-слов'янсько-русько-українську та західну - латинську (та творену національними новоевропейськими мовами) християнські культури. Тож вона потенційно ставала полем взаємодії різних герменевтичних традицій. Доба її конституювання якраз і знаменувалася у Європі появою та розвитком низки таких традицій, особливо в лоні західного християнства - спочатку під гаслами Реформації; новий імпульс був створений появою у ХVІІІ ст. історичної та літературної критики (напр., т. зв. «документарна теорія», яка розвинула тенденції, закладені у європейській культурі Е. Роттердамським у ХVІ та Б. Спінозою у ХVІІ ст.), а також потужною хвилею палеографічних та текстологічних досліджень сер. ХІХ - поч. ХХ ст., пов'язаних з опрацюванням старовинних біблійних манускриптів в європейських бібліотеках та із археологічними знахідками у т. зв. «біблійних землях». Звичайно, еволюція європейського історико-культурного, богословського та герменевтичного контексту відбивалася у відповідних текстах, доступних та вживаних протягом кількох століть у Києві.

Одним з «референтів», що дозволяють здійснювати реконструкцію джерельної та текстологічної бази київської біблієзнавчої традиції, вважаємо ака-

¹ Наприклад, про «водорозділ» між ортодоксальним визнанням *sensus plenior* у кожному фрагменті Писання, прихованого від «профана» за багаторівневою символікою і доступного для виявлення лише через містичне колективне надзусилля Церкви в цілому, коли персональна інтерпретація завжди перевіряється шляхом вибудови герменевтичного «ланцюга»-катени відсилань до попереднього інтерпретативного досвіду традиції - та реформаційною впевненістю у можливості тотально-безпосереднього сприйняття смислу Писання та його індивідуально-особистісного осягнення через персональний зв'язок з Богом. Або ж про різницю між спірітуалістично-містичним, вербалістським та раціоналістичним варіантами протестантської екзегези, між різними формами «історичної критики» тощо.

демічне бібліотечне зібрання, розглянуте (в міру можливості, за доступними джерелами) в його історичній еволюції. Воно значною мірою демонструє, як тут був представлений біблійний текст та його інтерпретації; які саме з текстів створювали найкращі можливості для його вивчення; які герменевтичні принципи та екзегетичні традиції залучалися при цьому; яка культурно-конфесійна й дослідницько-методологічна взаємодія тут могла відбуватися.

Зважаємо на важливість цього «референта», нагадуючи про роль бібліотечних зібрань у давні часи, зокрема у монастирях та навчальних закладах. Метафора, застосована Т. Прокоповичем у «Духовному регламенті»: «... без бібліотеки, як без душі Академія...» [2], могла виникнути саме на основі досвіду Київської академії. Адже академічну бібліотеку, яка у 70-х рр. XVIII ст. нараховувала 3300 книжок, а на початку 90-х рр. XVIII ст. - понад 6200 книжок, на початку XIX ст. - до 8000 примірників, сучасники та пізніші дослідники вважали «значним і цінним книжковим зібранням», «хіба не найкращою в науковому відношенні бібліотекою усєї Росії» [3].

Погоджуючись, що дослідження історії та функціонування київської академічної бібліотеки є окремим науковим завданням [4], розглянемо у цій роботі лише один, доволі спеціальний аспект - репрезентацію біблійної та біблієзнавчої книжності у фондах Київської академії як чинник становлення київської духовно-академічної біблієстики. Формування цих фондів, яке відбувалося з різних джерел (в основному пожертви, спеціальна закупівля, в т. ч. з-за кордону) [5], хоча й переривалося або гальмувалося стихійними лихами або матеріально-організаційними негараздами [6], вже на початок XIX ст. привело до появи потужного книжкового зібрання, значно зміцненого протягом наступного століття [7]. Представлення у цьому зібранні різноманітних книжних жанрів, пов'язаних з відтворенням оригінальних та перекладних текстів Біблії, з традиціями її богослужбового використання, вивчення, богословської та наукової інтерпретації, у цій розвідці намагаємося розглянути, використовуючи археографічні та бібліографічні свідчення, що дійшли до наших днів [8].

Найважливішим свідченням солідного підґрунтя біблієстичної праці завжди слугує наявність текстів Біблії. В Київській академії кін. XVIII - поч. XIX ст. (демонструє це передовсім *Catalogue librorum Bibliothecae Academiae Kiioviensis*, складений бл. 1792 р.) широко представлені різноманітні видання Біблії - за форматом, мовами та перекла-

дами, змістовною компоновкою та географією публікації.

Насамперед, були доступними Біблії оригінальними мовами¹: як гебрійською, так і грецькою. Це, наприклад: гебрійське П'ятикнижжя (Венеція, 1551); гебрійські Біблії: без імені видавця (Гамбург, 1596); Io. Heinr. Michaelis'a (Галле, 1720)²; 13 прим, видання *Christiani Reinecti* (Лейпциг, 1725, 1739, 1756); видання грецькою: 6-томна Біблія Io. Ernesto Grabe (*Tiguri Helv.*); Старий Завіт (Лондон, 1653; Лейпциг, 1730; Амстердам, 1683); видання Нового Завіту: без зазначення видавців (Віттенберг, 1736; Лондон, 1701; Базель, 1586; Лейпциг, 1709; Галле, 1710); *Iohannis Leuisden* (Берлін, 1757); *Kusteri* (Роттердам, 1770).

Привертають увагу багатомовні видання, створені з використанням найвідоміших біблійних перекладів - «поліглоти», «білінгви», «трилінгви», «квадрілінгви». Наявність таких видань, їх використання свідчать про значні можливості розвитку текстологічного опрацювання біблійного матеріалу і формування бази для герменевтично-екзегетичних вправ. Так, бачимо: 9-томну гебрійсько-самарянсько-халдейсько-греко-сирійсько-арабську поліглу (Париж, 1645); 2-томне латино-греко-німецьке р. видання *David Voided* (Гамбург, 1596); чотиримовне (без зазначення мов) видання Нового Завіту (Лейпциг, 1750); гебрійсько-греко-латинський Псалтир (Базель, 1548); сирійсько-латинська книга Псалмів (Париж, 1625); гебрійсько-латинські Псалми *Sanctii Pagnini* (Базель, 1675, 1726); греко-латинський Новий Завіт (Базель, 1588), таке ж видання *Ioannis Leuisden* (Амстердам, 1741); греко-латинські Євангелія та Послання (Гамбург, 1673)³.

Серед інших видань Біблії найчисленнішими є латиномовні (серед них переважає Вульгата) XVII-XVIII ст. Це підкреслює мовно-культурну специфіку київського регіону, особливе місце латиномовної книжності, а також міру засвоєння тут загальноєвропейської богословської та культурної спадщини. Спостерігаємо широку європейську географію таких видань: голландських, німецьких, французьких, англійських, швейцарських. Бачимо тут видання цілої Біблії без зазначення видавців (Ганновер, 1603; Антверпен, 1634; Париж, 1731); Нового Завіту (Гота, 1747); видання *Immanuelis Tremellii* (Ганновер, 1624; 1715); 3-томне ілюстроване *Abrah. Calovio* (Дрезден-Лейпциг, 1719); 4-томне видання *Eliae Hutteri* (Гамбург, 1587); Новий Завіт *Hammondi* (Франкфурт); видання *Emm. Tremellii* та *Frenc. Iunni* без титула; Себастьяна Шмідта (*Argehtor*, 1697); *M. David* (Гаага, 1743); Себастьяна Кастелліона (Лейп-

¹ Оригінальними мовами Біблії вважаються давньоєврейська, арамейська та грецька (койне).

² Подаємо тут ім'я видавця або автора та іноді місця видання в латинській алітерації, йдучи за каталогами; в дужках подаємо розшифровані місця й роки видання. Детальніший персональний огляд згаданих тут іноземних авторів, видавців та презентованих ними традицій буде предметом наступних розвідок. -*Авт.*

³ У цих виданнях оригінальні версії Біблії (єврейські, грецькі) зіставлялися з перекладами, давніми та новими. Ця традиція була започаткована ще Гекзаплюю Ориген і відновлена на поч. XVI ст. іспанським кардиналом Ф. Хіменесом. Поліглоти-мультилінгви були важливим засобом збереження й реконструкції біблійного тексту.

циг, 1750); Ioah. Henr. Sampii (Гамбург, 1799; Франкфурт, 1677).

Видання Біблії новоєвропейськими мовами, що є в академічній бібліотеці, демонструють можливості прилучення київської екзегетичної традиції до постресторформційної та новочасної культури. Поява у Європі перекладів Біблії народними мовами, як ресторформційно-протестантських, так і контрресторформційно-католицьких, постання на цьому підґрунті національних літературних, богословських та філософських традицій створили цей новий культурний контекст, входження до якого могло бути доволі інтенсивним, судячи з можливостей використання відповідних текстів. Тут бачимо: «богемські» (чеські) 2-томну Біблію (Прага, 1715) та Новий Завіт (Прага, 1768) - видання хоча й досить «пізні», проте репрезентують одну з найдавніших ресторформційних традицій¹, бельгійський Новий Завіт (Гаага, 1610); французьку Біблію par David Martini (Базель, 1744); німецьку Біблію (Галле, 1739), Новий Завіт та Псалтир без титулів; видання польської Біблії (Краків, 1575, 1599)²; інші польські Біблії (Галле-Магдебург, 1726; Крелевець, 1738), Псалтир (Гданськ, 1684) та Новий Завіт без титула [9].

Відразу зазначимо, що в академічній бібліотеці кін. XVIII ст. не представлені слов'янські версії Біблії, які виникли у XVI-XVII ст. внаслідок відомих ресторформційних зрушень у культурі та духовному житті Східної та Центральної Європи, до якої належали тоді українські та білоруські землі у складі Речі Посполитої \ Припускаємо, що це стало, з одного боку, наслідком уніфікації київської церковної книжності за загальноросійськими зразками, коли створені у Києві книжки навіть у XVII-XVIII ст. ревізувалися московськими церковними цензорами³. Проте можливо, що такі видання, якщо і були в академічних фондах ще з часів Петра Могили (а Острозької Біблії це стосується напевно), просто не збереглися до кін. XVIII ст. через руйнівну дію стихій. Так, маємо свідомство, що під час пожежі 29 лютого 1780 р. згоріли майже всі книги академічної бібліотеки (серед яких були і пожертвовані мит-

рополитом Петром Могилою), і далі тривало вже відновлення фондів [10]. Серед наявних же в академічній бібліотеці церковнослов'янських видань знаходимо: Санкт-Петербурзьку та Московську видання повної Біблії, Нового Завіту, Псалтиря (1663, 1745, 1751, 1756, 1757, 1758, 1759, 1766, 1778); київські видання печерського лаврського друку: 2-томні Біблії (1758); Псалтир та Новий Завіт (1780).

Свого роду «перехідною формою» від власне біблійного тексту (оригінального або перекладного) до інтерпретативних «шарів» біблійної книжності є т. зв. «біблійні симфонії», або латиною, - «конкорданції»⁴. В Академії були відомі твори цього жанру, створені на оригінальні біблійні тексти та на біблійні переклади: велика конкорданція (Базель, 1553); конкорданції та «індекси біблійних речей» (Aug.Vind., 1730, 1776); конкорданції на Вульгату (Антверпен, 1718, 1740; Відень, 1770); на гебрейську Біблію (Базель, 1632); 2-томна грецька симфонія на Септуагінту (Амстердам, 1718); церковнослов'янські симфонії на православні богослужбові частини Біблії: Псалтир (Санкт-Петербург, 1727, 1757); Четвероевангеліє (Москва, 1733, 1761); Апостол (Санкт-Петербург, 1734, 1737) [11].

Обширним є масив видань, присвячених дослідженню та інтерпретації Біблії. Крім спеціальних біблеїстичних розділів каталога (понад чотирьох сотень книг різного формату), ця література у десятках видань і примірників вміщена за розділами богословських, історичних, географічних, лексикографічних, лінгвістичних, філологічних та поетичних творів. Таке розташування не дивує - з огляду на ще середньовічну традицію оформлення і осмислення за допомогою біблійної символіки різноманітних галузей людського знання й практики, а також на вже новочасні тенденції до залучення, у свою чергу, наукових даних для критичного дослідження самого біблійного тексту.

Найпомітніше місце посідали багатотомні коментуючі видання, де кожен том був присвячений окремій частині тексту Писання, - т. зв. «критичні синописи», «Критики», «Коментарі» тощо. Вели-

¹ Ця перекладацька традиція походить від Я. Гуса та його послідовників - «чеських братів». Новий Завіт богемською (чеською) мовою вийшов 1475 р., а 1488 р. у Празі - повна чеська Біблія, яка неодноразово перевидавалася і мала вплив на біблійні переклади інших слов'янських народів. Так, чеську Біблію видання 1506 р. використовував Ф. Скарина для підготовки своєї Біблії Руской (Прага, 1517-19 - Вільно, 1525 рр.). Протягом 1579-1593 рр. у Моравії під проводом Яна Благослава був здійснений чеський переклад з оригінальних біблійних мов - т. зв. Краліцка Біблія.

² У Кракові був виданий перший повний польський переклад Біблії з оригінальних мов (т. зв. Краківська Біблія 1561 р.).

³ Серед цих книг найвідоміші: Псалтир та Біблія Руска Ф. Скарина, Пересопницьке Євангеліє монахів Григорія та Михайла, Крехівський Апостол, євангельські білінгви В. Тяпинського, Новий Завіт В. Негалевського; навіть Острозька Біблія І. Федорова зазнала впливів староукраїнської мови.

⁴ Це стосувалося і віросповідної (символічної), і богослужбової, і навчальної літератури. Наприклад, київське Православне сповідання віри 1640 р.: лише «Короткий Катехізіс» 1645 р., виданий П. Могилою, зберігав автентичність щодо першоджерела і «незайманість» грецькими та московськими богословськими редакціями, на відміну від пізніших видань загальновідомого «Великого Катехізісу». виправлення Острозької Біблії призвело до появи Московської першодрукованої Біблії; Требник Петра Могили 1646 р. зазнав ревізії у московському перекладі - див. приклад в кн.: Голоубев С. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. Т. II. - Киев, 1898; Приложения - прим. на с. 482.

⁵ Біблійні симфонії, або конкорданції - спеціальні лексикологічні довідники, де слова та вислови, що зустрічаються в Біблії, розташовані за абеткою, із зазначенням їх місця - книг, розділів та віршів, часто разом із ключовою частиною фраз, де вони вжиті, що допомагає встановити контекстуальний зв'язок. Були одними з перших допоміжних джерел для використання та вивчення Святого Писання, його вживання в богословських та проповідницьких працях.

кою є питома вага закордонних (переважно німецьких, голландських, італійських, французьких, англійських) видань XVII - поч. XVIII ст., виконаних латиною. Цікавим тут є залучення екзегетичного матеріалу, породженого сплеском міжконфесійної боротьби (у центрі якої одним з наріжних питань завжди було ставлення до Писання і шляхи його інтерпретації).

У цій, найчисленнішій групі видань відзначимо: багатотомні «критичні синопсиси» (Лондон, 1669, 1671, 1673, 1674, 1676); 5-томні видання Mathaei Poli (Франкфурт, 1679; Лондон, 1662; Утрехт, 1694); 7-томні «Критики» на канонічні та апокрифічні книги Біблії (Франкфурт, 1695-1696)¹; 8-томні «Критики» на усі частини Старого й Нового Завіту (Амстердам, 1698); аналогічні «Коментарі»: багатотомні (16 т. в 10 кн.) Alphonsi Salmeronis Toletani (Кельн, 1612); 11-томні Cornelii a Lapide (Lugdini, 1792); 10-томний та 11-томний (Амстердам, 1714); 8-томні у 9-ти книгах Augustini Calmet (Венеція, 1754); 10-томник Ioannis Dasilviera (Lugdini, 1697-1725); 8-томні на різні частини Біблії Іо. Соссеї (Амстердам, 1673); на книги П'ятикнижжя, Євангелія та Послання Іо. Gerhardi (Єна, 1637, 1653, 1657, 1661, 1663); 8-томний коментар Нового Завіту німецькою Vilhelm Burgit (Галле, 1763-1768); німецькомовний 13-томний посібник для вивчення Біблії (Кенігсберг, 1740—1742); 3-томні «експозиції» на Псалми (Антверпен, 1643 та 1646); 6-томні коментарі на Псалми Thomae le Blank (Кельн, 1726); 4-томні моральні тлумачення Євангелій (Париж, 1694-1698); 4-томник Іо. Clerici (Тюбінген, 1733); 3-томні тлумачення на Старий Завіт Іо. Henrici Michaelis (Галле, 1720); 3-томне видання філологічних та критичних досліджень за Євангеліями Christoph. Wolfii (Базель, 1741); 2-томні на книгу Ісаїї Campegii Vitringa (Leovard, 1714); 2-томні Iacobi Tirini (Aug. Vind., 1757; Lugdini, 1736); 2-томні Campegii Vitringa (Базель, 1732); критичні «суплементи» у 2-х томах (Франкфурт, 1770).

Це також коментарі патристичної традиції: «Філокалія» Оригена (Париж, 1624); його ж 2-томні коментарі на Святе Письмо (Rotomagi, 1663 та 1668); коментарі Теодорита Юрського: у 5-ти томах (Париж, 1642) та у 6-ти томах (Галле, 1769-1770); 4-томне видання коментарів на Біблію архієп. Теофілакта Болгарського (Венеція, 1754-1763); його ж коментарі на 4 Євангелія (Базель, 1523; Кельн, 1701); його ж двотомники (Париж, Лондон, 1631, 1635, 1636); «катени» з грецьких отців Церкви: на книгу Іова (Лондон, 1634, 1637), на Євангеліє від Матвія (Tolosae, 1646; II A, 149), на Євангелія від Луки та Йоана (Антверпен, відп. 1628 та 1630); близько 20-ти примірників російськомовних «Бесід» Йоана Злато-

уста: на книгу Буття (Москва, 1767, 1769; Санкт-Петербург, 1766; Києво-Печерська лавра, 1773); на новозавітні книги Діянь, Послань ап. Павла та Апокаліпсис (Москва, 1763, 1767, 1768); 2-томні коментарі на Діяння, Послання та Апокаліпсис Екуменія (Париж, 1631); коментарі Cassiodori Senatoris на Послання, Діяння та Апокаліпсис (Лондон, 1722).

Серед класичних коментарів ренесансної та реформаційної доби помітними були: примітки до Нового Завіту Еразма Роттердамського (Базель, 1527 та 1555); тт. VI-VII з 10-томного його ж зібрання праць - парафрази та коментарі на Новий Завіт (Lug. Bat., 1705 та 1706; Ганновер, 1668); «схолії» та «анотації» Мартіна Лютера до пророків Ісаїї та Аввакума (Віттенберг, 1534); коментар на Єзекіїля Йоана Еколампадія (Гейсгенна) (Argent., 1543); 9-томний коментар Ж. Кальвіна (Амстердам, 1667); «анотації» на Старий та Новий Завіти Гуго Гроція (Базель, 1732); його ж пояснення до Декалогу та коментарі та Біблію (Охопії, 1706; Париж, 1647; Лондон, 1727).

Атрибуції решти «авторських» тлумачень містять чимало даних для реконструкції конфесійних традицій та екзегетичних шкіл, відомих у Києві кін. XVIII - поч. XIX ст. Тут: повчання за Євангелістом Йоаном Erasmi Sarcerii (Базель, 1540); розмисленarrationes² за Посланнями Павла Georg Maioris (Віттенберг, 1549); «біблійна економія» (Венеція, 1572); «енарації» за книгами Вихід та Числа Davidi Chitraei (Віттенберг, 1570 та 1580); «схолії» на книги пророків Іо. Pappi (Франкфурт, 1593); тлумачення «малих пророків» Bartolomei Hiederichi (Віттенберг, 1610); «Ключ до Св. Писання» (Базель, 1629); «біблійні анотації» Готфріда Олеарія (Галле, 1676); «Коментарі»: на Послання Павла Іо. Brentii (Франкфурт, 1564); на Буття Petri Martyris (Tiguri, 1569); на Євангеліє від Матвія Alphonsi Tostati (Венеція, 1596); на книгу Буття David Parei (Франкфурт, 1609) та Соломона Геснера (Віттенберг, 1604); на важкі місця П'ятикнижжя Іо. Drusii (Франкфурт, 1617); на Євангеліє від Луки Didaci Stella (Антверпен, 1622); на Псалми та Євангеліє від Йоана Іо. Tarnovii (Росток, 1621-1629); Casparis Sanctii (Lugdini, 1615, 1618, 1619, 1621, 1623, 1625, 1628); на різні частини Писання (Антверпен, 1634, 1635, 1661, 1695, 1734); на Євангеліє від Йоана та Апостольські Діяння Іо. Canuti (Упсала, 1640); на книги Ездри та Неємії (Париж, 1645); на Псалми (Париж, 1707); Aegidii Hunnii (Віттенберг, 1705-1706); на книгу Пісня над Піснями Іо. Bessoni (Tolosae(?), 1646); на Діяння та Апокаліпсис Іо. Meursii (Антверпен, 1647); на різні книги Писання Walteri (Нюрнберг, 1665, Віттенберг, 1668); на Псалтир Martini Geyeri (Дрезден, 1667); на книгу Йоана, притчі Соломонові

¹ Наявність вказування на апокрифи у старозавітній частині Біблії, очевидно, свідчить про пращу протестантів, які відмовилися від канонів Септуагінти та Вулгати на користь традиції, збереженої іудаїстськими книжниками-масоретами.

² Жанр snarrationes своєрідно успадковує новозавітну традицію ката: переповідань «за...», «на основі...», «виходячи з...», на що вказує префікс e- (ex-).

Іо. Мегсегі (Амстердам, 1651; Москва, 1748); на вибрані місця зі Старого та Нового Завітів Guil. Surenhusii (Амстердам, 1693); його ж парафрази на Євангеліє від Луки (Базель, 1523); на різні книги Біблії Себастьяна Шмідта (Гамбург, 1695; Лейпциг, 1722); на «малих пророків» Іо. Шмідта (Лейпциг, 1698); Philippi Limborch на Діяння і Послання (Роттердам, 1711); «Вступ» до Псалтирі Aug. Herm. Frankii (Галле, 1734); «священна критика» Нового Завіту Anton. Blackwall (Лейпциг, 1736); «анотації» до П'ятикнижжя Abrah. Calovii, без титула; «філологічне дослідження» Georg. Horvath (Віттенберг, 1747); на послання до Ефесян Menonis Hannekenii; коментарі важких місць Писання August Pfeiferi (Дрезден-Лейпциг, 1713); німецькомовні - на Євангелія Іо. Rambach'a (Галле, 1731, 1757) та Ernst. Aug. Vettlings (Данціг, 1755); на Новий Завіт Eduard Leighii (Лейпциг, 1732); книги в жанрі «інтродукцій» - вступів до біблійних книг (Лейпциг, 1737; Кенігсберг, 1744; П. С. 8-9); попередні вступи до перших розділів книги Ісайї Соломона Геснера (б. м. р.); коментарі та лекції Aug. Hermann Franc (Галле-Магдебург, 1709 та 1724) [12].

Традицію екзегетичного опрацювання богослужбового біблійного тексту, переважно з застосуванням гомілетичної екзегези¹, відображали «роз'яснення» святкових та недільних євангельських читань (т. зв. Апракосів, Evangelia festivalia): латиномовні видання (Лейпциг, 1710; Любек, 1641); російськомовні (Санкт-Петербург, 1748; Москва, 1766) [13]. За допомогою цих видань, попри їх явну нечисленність, відбувалося дуже актуальне для православ'я (як, до речі, і для західного, католицького християнства) літургійне прочитання і освоєння Писання - як самоцінна герменевтична процедура².

Розвиток традицій опрацювання Біблії та еволюція богословської, філософської, історичної та філологічної рефлексії з приводу патристичної та середньовічної спадщини, яка відбувалася у пост-реформаційний період та новочасну добу, відзначилися появою масових спеціалізованих герменевтичних досліджень, де спеціально розглядалися власне герменевтичні проблеми та правила екзегези. Корпус таких праць в Академії був також не дуже численним. Назвемо тут: «екзегетичну теологію» Friedlibii (Франкфурт, 1660); ісагогічні праці Іо. Gerhardi (Єна, 1622, 1628, 1645, 1659); твір «про

інтерпретацію» Petri Danielis Huetii (Stadae, 1680); також «екзегетичну теологію» Heinrich. Reinesii (Лейпциг, 1701); трактат про інтерпретацію Св. Писання Wolfg. Frankii (Віттемберг, 1708); «екзегетичні вправи» Cornel. Adami (Грьонінген, 1713); «герменевтичні вправи» Іо. Iacobi (Єна, 1728); «історико-богословську ісагогіку» Franc. Budaei (Лейпциг, 1730); екзегетичний вступ до Псалмів нім. мовою Philip Christoph Zeissens (Лейпциг, 1732); «настанови у святій герменевтиці» Рамбаха (Гессен, 1738); настанови до інтерпретації Нового Завіту Augusti Ernesti (Лейпциг, 1775) [14]. Нарешті, з небагатьох російськомовних - «коротке керівництво» до читання книг Старого й Нового Завіту (Києво-Печерська лавра, 1781) та «у згоджу вальна настанова до істинного пізнання Св. Писання» (Москва) [15].

Необхідним компонентом новоєвропейської екзегези стали перші спроби історико-критичного опрацювання Біблії. Вони базувалися на стародавній традиції представлення тексту Писання як «священної історії» та, відповідно, осмислення будь-яких історичних фактів передовсім з точки зору їх відповідності зафіксованим у Біблії зразкам та тенденціям - прообразам, аналогіям, пророцтвам тощо. Біблійна «священна історія» і ґрунтовані на ній есхатологія та сотеріологія християнства отримали альтернативу, починаючи ще з доби Ренесансу, яка «пригадала» інші, крім Писання, джерела реконструкції минулого і загалом картини світу. Ця емансипація парадоксально утвердилася в реформаційній та «контрреформаційній» барочній культурі. В рамках заданої тоді парадигми, з одного боку, «священна історія» та її тлумачення були вміщені до сфери буквального розуміння Біблії, поступово позбавляючись від, можливо, надмірно символізованої середньовіччям «зануреності»-конотаності із земною історією та повсякденністю. Останні тим самим емансипувалися для позалітургійного, позабогословського, взагалі позацерковного освоєння, що й склало пафос новочасної науки. З іншого ж боку, сам текст Писання почав розглядатися як «власне текст»³, а затим - як одне з багатьох «джерел», як корпус повідомлень, що сам мав власну історію написання, збереження, збирання, утвердження-канонізації; який, врешті-решт, був писаний людьми і тому ніс у собі інформацію, доступну для раціоналізованої критичної - історичної та наукової (коло наук тут не обмежувалося) перевірки⁴.

¹ Витлумачення Біблії у формі церковної проповіді як складової храмового богослужіння та катехітичної настанови. У межах гомілетичної екзегези розвивалися т. зв. тропологічне тлумачення, яке наголошувало на проблемах моральної поведінки, а також акомодативний підхід, коли окремі місця з Писання тлумачилися у зв'язку з практичними історичними та життєвими обставинами та проблемами аудиторії. Протягом тривалого часу саме гомілетичне тлумачення вважалося в християнстві чи не основним. З богословської точки зору гомілетична екзегеза є своєрідною кінцевою метою та завершальною фазою усього процесу тлумачення Біблії.

² Мені вже доводилося зазначати це - див.: Головащенко С. І. Біблеїзнавство. Вступний курс. К.: Либідь, 2001.- С. 320.

³ Тут, до речі, поява і розвиток у Європі книгодрукування відіграли вирішальну «культурну» роль.

⁴ Духовно-інтелектуальний досвід ренесансних, реформаційних та новочасних критичних дослідників Біблії, таких як Еразм Роттердамський у XVI ст., Г. Гроцій та Барух Спіноза у XVII ст., перші представники «документарної теорії» у XVIII ст., цілком міг впливати, принаймні на європейську біблеїстичну літературу, доступну в київській академічній бібліотеці розглядуваного періоду - зважаючи до того ж на досить помітну репрезентацію тут творів деякого з названих авторів.

З біблеїстичних творів цього напрямку були доступними: 2-томний біблійний «історичний словник» Augustini Calmeta у 2-х примірниках (Венеція, 1757); критичний розбір історії Арістея про створення Септуагінти (Охопії, 1685) [16]. Опрацювання біблійного матеріалу як історичного джерела та дослідження історії в контексті біблійних координат також уможлилювалися через використання таких традиційних жанрів, як «Хронографи», де біблійні компіляції посідали не лише помітне місце, а були й смислотворчим стрижнем. В академічній бібліотеці було 2 томи «Хронографії Теофана» з 36-томного зібрання «Корпусу візантійської історії» (Париж, 1655) [17]. Також цю роль здатні були відігравати виклади курсів церковної історії на новозавітному матеріалі, такі як 10-ти та 12-томні видання Ioh. Hiibner'a (Єна, 1724, 1728, 1738).

Втім більшість тодішніх «біблійних історій», переважно німецьких авторів - Ioh. Hiibner'a, Ioh. Christoff, Math. Wagner, Ios. Hall (Нюрнберг, Лейпциг, 1745, 1756, 1765, 1770); «вибрані місця із старозавітної історії» (Лондон); російськомовні «священні історії Старого й Нового Завіту», «священні історії» для «малолітніх дітей» та для «народних училищ» (Санкт-Петербург, 1778, 1784); переклади «священних історій» того ж Гюбнера в російському варіанті (Москва, 1770) та польському (Кролевець, 1745) [18] - демонструють перевагу в академічному вжитку традиційних власне дидактичних «історій» для настановчого читання.

Наявність словників з давніх мов, відповідних грамастик створювала можливості для набуття та вдосконалення лінгвістичних знань; опрацювання оригінальних біблійних текстів; здійснення компаративних досліджень у царині стародавніх та сучасних перекладів. Це вважається необхідною основою для реконструкції у кожен історичну добу, на актуальному мовно-культурному матеріалі смислової системи біблійного тексту, проникнення до багатовимірного світу біблійної символіки - словом, для долання пресловутої «герменевтичної відстані» або ж навіть «прірви».

Звісно, основний текстуальний матеріал могли давати вже розглянуті вище біблійні видання, в т. ч. багатомовні, що включали версії як оригінальними мовами та мовами найдавніших перекладів, так і новочасними європейськими мовами. Що ж до необхідних допоміжних лексикографічних засобів текстологічної роботи, то можна було відзначити наявність таких видань, як: халдейський, талмудичний та рабіністичний лексикон Io. Vuxdorfii (Базель, 1639); гебрейсько-халдейсько-греко-німецький словник, без титула. Твір, присвячений аналізу геб-

рейських «наголосів» Frid. Hirt. (Єна, 1752); дисертація Michaelis' а про гебрейські «крапки»-некудот (Галле, 1739) а також «ключ до гебрейського читання» Ioah. Langii (Галле, 1735)- примітні тим, що допомагали опанувати правила читання гебрейських біблійних текстів¹, відтворених консонантним письмом [19].

Опрацюванню біблійного оригіналу та стародавніх перекладів сприяли також: підручник гебрейської та халдейської мов Io. Buxt(d)orfii (Базель, 1631); гебрейська граматика Io. Heinr. Michaelis'a (Братислава, 1748), якою, можливо, активно користувалися, бо в бібліотеці налічувалося 17 її примірників; численні граматики стародавніх семітських мов: гебрейські, халдейські, сирійські, грецькі, латинські та церковнослов'янські граматики інших авторів; тут виділяється здобуток самої київської академічної школи XVIII ст.: грецька граматика, видана В. Бантиш-Каменським (Лейпциг, 1779) [20].

Грунт для лінгвістично-літературного опрацювання Біблії здатні були створювати такі видання, як: «Ключі до священної мови» Нового Завіту (1730 та 1740) та Старого Завіту (1735, 1739 та 1744) Christiani Stockii (Єна); словник стародавньої біблійної лексики та ономастичний (біблійних імен) словник Adam Erdman-Miri (Лейпциг, відп. 1727 та 1721); ономастичний словник Старого Завіту Io. Simonis (Галле, 1741). В академічній бібліотеці також існував рукопис словника біблійних імен та назв «тварин, жінок, народів, богів, міст», поданих гебрейською, халдейською, грецькою та латиною - невідомого нам автора [21].

Ці видання, функціонуючи як текстологічні, лінгвістичні та літературні джерела, також здатні сприяти історико-контекстуальному дослідженню Біблії. Поки що не маємо достатніх підстав твердити про значні можливості для розвитку історико-культурної критики в київському академічному середовищі (попри наявність відповідного досвіду у Європі і, здавалося б, значний рівень відкритості Києва). Скоріше навпаки - судячи з питомої ваги літератури, яка прямо слугує відтворенню історико-культурного контексту. Наприклад, знаходимо лише один примірник «Священної географії Старого й Нового Завіту» (Амстердам, 1704) - на тлі досить значної кількості видань з географії як такої та одну книгу про гебрейські та грецькі свята Io. Ionstonii (Єна) [22].

Аналіз корпусу біблійних та біблієзнавчих книг, які потрапляли до академічної бібліотеки із зібрань приватних осіб (як пожертви), попри відзначену дослідниками недосконалість описів [23], дає можливість робити припущення щодо характеру зацікавленості у вивченні та дослідженні Святого Письма

¹ Спеціальні знаки «некудот» являли собою крапки та риски під літерами, що позначали голосні звуки для консонантної д.-свр. абетки. «Таамім» відігравали роль розділових знаків, наголосів, інтонаційних пунктів та пауз - своєрідних «нотних знаків», що перетворювали читання єврейської Біблії на мелодійний речитатив. Некудот і таамім допомагали відтворювати текст людям, які навіть не знали оригінальної біблійної мови. Впровадження цих знаків почалося у VI-VII ст. і утвердилося протягом IX-X ст. завдяки праці масоретської школи-династії Бен-Ашер з м. Тиверіади (звідси ще назва «тиверіадська система огласовки»).

(щодо кола пізнавальних інтересів, джерел, їх авторства, географії, мов тощо), яку репрезентували представники тодішніх (кін. XVIII - поч. XIX ст.) освічених верств - різних категорій духовно-інтелектуальної еліти. Скажімо, представників православного духовенства - вищих ієрархів та освічених ченців, а також пересічних «інтелігентів» - поміщиків та міщан.

Передовсім знову зазначимо видання Біблії та її частин різними мовами, наявні у фрагментах цих колишніх приватних бібліотек. У зібранні єпископа Д. Устиновича це - латинська Біблія Тремеллії; примірники Псалтиря, Апостола, Нового Завіту грецькою, Біблія голландською мовою, польська Біблія; у розділі книг німецькою - «Англійська» (?) Біблія [24]. Зібрання ще однієї духовної особи, ієромонаха Є. Нащинського, також містило іноземні видання Біблії: німецькою, латинською, польською мовами, греко-латинське Євангеліє-біїнгву [25]. Бібліотека И. Марковича містила Біблію Тремеллія (Ганновер, 1596 і 1715); ілюстровану Біблію Abrah. Calovii (Франкфурт, 1672); видання Вульгати (Єна, 1688); Біблію Себаст. Кастелліона (Лейпциг, 1750); німецьку Біблію (Кенігсберг, 1732); знамениту греко-латинську білінгву - Новий Завіт Еразма Роттердамського (Франкфурт, 1700) [26]. У зібранні п. Скорописницького поряд з виданнями латинської Вульгати, грецькою Біблією і греко-латинським Новим Завітом бачимо видання французькою (одне з них багатомне, коментоване, від m-me MonteGuyon [27].

З наявних текстологічних та допоміжних джерел зазначимо ще біблійні «гармонії», «тезауруси», «лексикони», «демонстрації» та симфонії-конкорданції. В основному це німецькі видання (Віттемберг, Франкфурт) кін. XVII - поч. XVIII ст.; виділяється тут лише такий раритет, як гармонія на оповіді євангелістів Poliscarpi Li(s)ceri (Франкфурт, 1600) з бібліотеки И. Марковича. Умовно до цієї групи могли б бути віднесені літературно-перекладацькі обробки біблійних оповідей, т. зв. «парафрази». Тут це вже відомі з «великого» академічного зібрання парафрази на Новий Завіт Еразма Роттердамського у бібліотеці Д. Устиновича та парафрази на Псалми шотландських поетів із зібрання Є. Нащинського [28].

Найзначнішим у приватних зібраннях є масив коментуючої літератури на Біблію, а також тексти з викладом богословських засад герменевтики, екзегези та їх історії. Загалом цей масив корелюється за структурою, сукупністю основних авторів та географією видань з «великим» академічним зібранням. Це свідчить про існування сталих тенденцій до органічного перебування саме у «європейському контексті», які, власне, і визначили можливість впливів та рецепцій у царині біблеїстичних студій.

Бачимо певну частину традиційних патристичних і середньовічних коментарів, переважно виданих за кордоном, часто латинською мовою: наприклад, Йоана Хризостома (Златоуста), Євсевія Памфіла (Кесарійського) (Кельн, 1788). З московських

видань бачимо «Бесіди» Йоана Златоуста. З ренесансних, реформаційних та новочасних коментарів визначимо твори Еразма Роттердамського, а також цілої низки вже знайомих нам авторів: Martini Geyeri, Mathaei Poli, Friedliebii, Mart. Gesneri, Feccii, Ioannis Tarnovii, Reinhard, Georgii Pritii, Immanuelis Trimellii, August. Calmeri, Abrahami Calovii, Rodolphi Guesteri (Tigurium), Pauli Tossani Clotcii, Petris Danielis Huetii, Cunradi Dieterici, Wolfgangi Franzii, Ioannis Hulsemani, Salomoni Glassii, Sebastiani Castellionis, Ioachimi Langii, Iacobi Rambachii, Georgii Pritii, Dav. Strigelii, Adami Bechenbergii, Georgii Rozenmulleri та ін. З творів, які є важливими з точки зору виявлення та впливу тих чи інших герменевтичних традицій у київському богословському та власне біблеїстичному «просторі», тут помічаємо, наприклад, «історію інтерпретації священних книг» Georgii Rozenmulleri та вступ до викладу Нового Завіту Georgii Pritii з бібліотеки Д. Устиновича; той самий твір лейпцизького видання 1757 р., а також книги з Галле: «священна герменевтика» Ioachimi Langii 1733 р. та «настанови герменевтичні» Iacobi Rambachii 1752 р. серед книг Й. Марковича [29].

Нарешті дещо осібно розглянемо біблійну літературу, яка в кін. XVIII та на поч. XIX ст. належала до майна та до бібліотеки академічної Конгрегаційної Благочинської церкви [30]. Серед специфічних ознак, що відрізняють ці книги від власне бібліотечних, можна відзначити: кількісну перевагу православних богослужбових текстів (Євангелія, Псалтирі, Апостоли); їх відповідне оздоблення та церковнослов'янська мова; переважно московський та киево-печерський лаврський видрук. Ще ці видання вирізняє особливе символічне значення. Вони, по-перше, функціонували у літургійному «просторі», були безпосередніми знаряддями церковного священнодійства. По-друге, вони слугували символами церковної єдності та богослужбової спадкоємності, будучи, як правило, символічними жертвами до конгрегаційної церкви відомих православних ієрархів, пов'язаних з Київською академією - митрополитів С. Яворського, Т. Щербаського, Й. Кроковського, єпископа І. Григоровича.

Це були не просто дарунки «на згадку» (хоча цього мотиву не варто виключати). Статус цих книг у літургійному дійстві дає змогу прирівнювати їх передачу у конгрегаційну церкву до аналогічної передачі церковно-культового начиння (євхаристійна чаша-потир та ін.). Така передача, здійснена архієреєм, символізує освячення храму, включення його до сакрального церковного простору. Символічними також були: дарування Євангелія, здійснене київським «бургмейстером» Тернавіотом на кошти, вкладені в оздоблення службового Євангелія полтавським значковим товаришем С. Максимовичем.

Бургмейстерський дарунок виявляв «загальногромадянську» символіку: визнання значущості храму і загалом Академії як духовного осередку ціло-

го Києва або вияв покровительства-патронату міської громади над академічною громадою-конгрегацією та її церквою як наслідування старовинних «братських» та «киторських» традицій. Вчинок полтавського міщанина, нащадка козаків, також закономірний: українська церковна традиція знає практику участі духовних та мирян різного стану у відтворенні і збереженні тексту Святого Писання та церковнослужбових книг. Ця практика розглядалася як прояв благочестя, громадянської солідарності та патріотичне діяння [31].

Розгляд же богослужбової біблійної літератури як чинника становлення академічної біблеїстики у Києві видається не менш вмотивованим та доцільним, ніж розгляд біблійних видань, перекладів, допоміжної та коментаторської літератури. Це так, насамперед, з огляду на особливі герменевтичні процедури, властиві православної традиції, які включають саме літургійне прочитання та освоєння тексту Писання. Відповідно ж до цієї умови склалася інтерпретативна традиція гомілетичного та морально-настановчого коментування богослужбових біблійних видань. Саме цей аспект біблійної екзегези, як уже показують попередні огляди освітньої біблієзнавчої практики в Академії того часу, був постійно актуальним тут у повсякденній навчальній діяльності і прямо корелював з декларованими ідейними й дидактичними цілями та завданнями [32].

Отже, розглянуті джерела досить повно репрезентують богословський, освітній і науково-дослідницький потенціал Київської академії на кін. XVIII – поч. XIX ст. На той час в академічних бібліотечних фондах складався кількісно і якісно доволі потужний масив біблійної та біблеїстичної літератури. За своїми формальними ознаками він досить повно охоплював історично сформоване коло богослужбового та позабогослужбового прочитання й освоєння Біблії. Тут представлені як видання текстів для літургійного застосування, так і різноманітна допоміжна та коментуюча література. Жанрова структура допоміжних та коментуючих джерел в основному відповідає структурі ісагогічних та екзегетичних дисциплін, що постала у новочасну добу внаслідок розвитку та взаємодії попередніх герменевтичних традицій, синтезу досвіду патристичної, середньовічної, ренесансної, реформаційної та постреформаційної (барочної) екзегези. Географія представлених і доступних на той час видань, а також персональний склад їх авторів та видавців засвідчує можливість найтіснішого залучення київського академічного середовища до загальноєвропейського

культурного контексту – в усій складності його конфесійних, богословських, герменевтичних репрезентацій і тенденцій розвитку.

Показовим свідченням цієї тенденції є настанови Т. Прокоповича з цитованого вже «Духовного регламенту»: «щоб читав учитель богословський Священне Писання і вчився би правил, як пряму істинну знати силу і толк писань, і всі догмати уміцнював би свідченням писань. А на допомогу тієї справи читав би належно святих отців книги... А хоча й може богословський вчитель і від новітніх іновірних вчителів допомоги шукати, але повинен не вчитися від них і не покладатися на їх «казки», але лише ті настанови їхні приймати, які ті від Писання і від древніх вчителів доводи вживають...» [33]. Проголошені ці ідеї були вже в імперські й зовсім не толерантні часи – проте визнання самої можливості «шукати допомоги від іновірних вчителів», бо і там можуть бути настанови, базовані на істині Писання – могло виникнути саме у Києві і саме на ґрунті академічної культури.

Це можна вважати наслідком успадкування властивих ще киево-могилянській традиції «феноменального православно-західного культурного синтезу, який сміливо запропонувала свого часу стара Академія», «розімкненості на Європу, на європейський інтелектуальний спадок», що засвідчує «іманентну діалогічність української культури, готової до інтелектуальної рецепції навіть в умовах антагоністичного зіткнення ворожих ідеологій», завдяки «конфесійній толерантності, яка виявляється на рівні інтелектуальної праці» і яка веде до «продуктивного (з точки зору структурування культури) симбіозу західної та східної цивілізації», пропонуючи «нову для традиційної ортодоксії культурну модель» [34].

Це дає підстави робити достовірні припущення про формування на початок XIX ст. в стінах Академії текстувальної та джерельної бази, яка визначала можливість повноцінного опрацювання Біблії, створення власної інтерпретативної традиції як на основі традиційних герменевтичних принципів, так і шляхом залучення до біблієзнавчих досліджень історико-критичних та лінгвістично-філологічних методів. Водночас слід зазначити, що доволі репрезентативне коло європейських джерел з різних галузей біблеїстики різко контрастувало з практичною відсутністю в бібліотечних фондах відповідних видань київських авторів. Це може вказувати як на реально невисокий рівень богословського та науково-критичного опрацювання Біблії в Київській академії саме на кін. XVIII – поч. XIX ст., так і на незначні можливості публікації таких робіт¹.

Тому визначення характеру та міри реалізації означених можливостей розвитку, скажімо, протягом наступного XIX ст. потребує подальшого ви-

¹ Поряд з достатньо високою рівня коментарями на послання ап. Павла І. Фальковського, схваленими 1806 р. Синодом [35], зустрічалися вульгаризовані, фантазійні, «вільні від наукового значення», як-от твір ієромонаха К. Матушевича, розкритикований відомим тодішнім біблеїстом Г. Павським [36]. Причому твір Фальковського все одно не публікувався через брак коштів (чи вийшов він взагалі, поки що не маю відомостей. – *Авт.*).

вчення навчального процесу та зусиль дослідників та викладачів Академії у галузі біблієстики - з урахуванням цілей і завдань цього богословського та навчального закладу як православного, а також реальних шляхів залучення західноєвропейського досвіду й, відповідно, рецепцій, критики та синтезу різноконфесійних гермеієвтичних парадигм і можливого освоєння здобутків наукової критики. Тут буде справедливим враховувати, що представлена у XIX ст. в «оновленій» КДА традиція була саме «московсько-православною» - з її міфом про візантійсько-слов'янську культурну монолітність як основу «ортодоксії», панславівсько-великоросійським месіанством, деукраїнізацією та фактичною деєвропеїзацією - породжуючи внутрішню конфліктність духовно-інтелектуального розвитку¹.

Що ж до визначення міри освоєності предмета саме цієї розвідки, то відкритим залишається, на-

приклад, питання про дійсний вплив на академічну дослідницьку та викладацьку практику тих біблійних перекладів та видань, які свого часу були виконані в руслі вітчизняної (слов'яно-руської, староукраїнської) мовно-літературної традиції². Зазначаємо це, враховуючи реальність процесів «русифікації» за великоросійським зразком, що об'єктивно означали деукраїнізацію, ймовірну втрату таких книг, а також незавершеність власних зусиль у справі реконструкції джерельного фонду київської академічної біблієстики.

Нарешті, реконструкція загальноєвропейського контексту київської біблієстики потребує конкретнішого дослідження впливу видань, відомих і популярних у Києві у XVI-XVII та XVIII-XIX ст., а також характеристики їх авторів з точки зору репрезентованих ними культурних, конфесійних, гермеієвтичних традицій.

1. Про різноманітні жанри біблійної літератури, які були представлені у вітчизняній церковно-богослужбовій повчально-дидактичній та богословській традиціях, див., напр.: Словарь книжников и книжности Древней Руси. Отв. ред. Лихачев Д. С. М., 1987. Вып. 1.- С. 68-83, 285-288, 290-294, а також: Головащенко С. І. Біблієзнавство. Вступний курс. К.: Либідь, 2001. Розд. 8, 9.
2. Цит. за вид.: Петров Н. И. Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. Отд. II (1721-1795). Т. I (1721-1750). Ч. 1. К., 1904. № 1.- С. 6 (далі: Петров Н. И. Акты и документы... Отд. II).
3. Див.: Титов Ф. Императорская Киевская духовная Академия в ее трехвековой жизни и деятельности (1615-1915). Киев. Тип. Киево-Печерской Успенской Лавры. 1915.- 432 с.- С. 320. (далі: Титов Ф. Императорская Киевская духовная Академия в ее трехвековой...); Петров Н. И. Акты и документы... Отд. II. Т. I. Ч. 1. Введение.- С. XXVII; там само, Т. V (1761-1795). № LXXVII.- С. 470.
4. Серед досліджень останніх років, присвячених цій темі, див., напр.: Дениско Л. М. Бібліотека Київської духовної академії та її бібліотекарі (1819-1919). Авторсф. дис. ...канд. істор. наук. К., 1997.
5. Див.: Петров Н. И. Акты и документы... Отд. III. Т. I. Ч. 1.- Введение.- С. XXVIII; Титов Ф. Императорская Киевская духовная Академия в ее трехвековой...- С. 320.
6. Див.: Титов Ф. Императорская Киевская духовная Академия в ее трехвековой...- С. 320-321; його ж. Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. Отд. III. Т. I-IV.- К., 1910-1913 (далі: Титов Ф. Акты и документы... Отд. III). Т. IV. К., 1913. № LXXV, LXXIX-LXXXVI, XC, XCI, XCV, XCVI, XCVIII, XCIX, CVI).
7. Див.: Catalogus librorum Bibliothecae Academiae Kiioviensis (бл. 1792 р.) в кн.: Петров Н. И. Акты и документы... Отд. II. Т. V. № LXXVII.- С. 300-470; Систематический каталог книг библиотеки Киевской Духовной Академии (сост. А. С. Крыловский) в 5 томах, 13 вып.- К., 1890-1915.
8. Див., напр.: згаданий уже Catalogus librorum Bibliothecae Academiae Kiioviensis...; деякі описи книжних пожертвувань на користь академічної бібліотеки поч. XIX ст., напр., колишнього єпископа смоленського Дмитрія Устиновича (після 1805 р.) у кн.: Титов Ф. Акты и документы... Отд. III. Т. I.- С. 542-560; опис т. зв. «бібліотеки Марковича» - колишнього учня і вихованця Академії, полтавського поміщика Йосипа Марковича (1811 р.) у кн.: Титов Ф. Акты и документы... Отд. III. Т. III. № LIV.- С. 344-368; книги, придбані у московського купця А. Колоділіна для академічної бібліотеки 12 лютого 1813 р. у кн.: Титов Ф. Акты и документы... Отд. III. Т. IV. № LXXVI.- С. 438-440; каталог книг від типографа Києво-печерської лаврської друкарні ієромонаха Єрофея Нашинського у кн.: Титов Ф. Акты и документы... Т. IV. № LXXVIII.- С. 445-463; описи бібліотеки та майна академічної Конгрегаційної Благовіщенської церкви (1880 р. та 1811 р. після пожежі) у кн.: Титов Ф. Акты и документы... Отд. III. Т. I. № LXIX.- С. 191-214; Т. IV. № CXXIX.- С. 680-691.
9. Див.: Петров Н. И. Акты и документы... Отд. II. Т. V. № LXXVII.- С. 302, 303, 330, 360-362.
10. Див.: Титов Ф. Императорская Киевская духовная Академия в ее трехвековой...- С. 320.
11. Див.: Петров Н. И. Акты и документы... Отд. II. Т. V. № LXXVII.- С. 302, 303, 330, 331, 360.
12. Там само.- С. 303-310, 313, 324, 331-333, 339, 362-366.
13. Там само.- С. 310, 375, 378, 390.
14. Там само.- С. 310, 323, 331, 333-336, 339, 363, 366, 378.
15. Там само.- С. 337, 382.
16. Там само.- С. 306 та 364 відповідно.
17. Там само.- С. 315.
18. Там само.- С. 417, 421, 423, 424, 427, 428.
19. Там само.- С. 329, 356, 357, 450.
20. Там само.- С. 448, 450, 452-460.
21. Там само.- С. 357, 447, 448.
22. Там само.- С. 327 та 465 відповідно.
23. Див.: Титов Ф. Акты и документы... Отд. III. Т. I. Прим. на С. 560.
24. Там само.- С. 549, 554, 555, 558, 559.
25. Див.: Титов Ф. Акты и документы... Отд. III. Т. IV. К., 1913. № LXXVIII.- С. 445, 446, 453.

¹ Вже останні роки існування «старої» Академії кінця XVIII - початку XIX ст., представлені у документах, що стосуються, приміром, навчального процесу (див., напр., в 1-му томі «Актов и документов...» Ф. Титова), створюють враження протиріччя між солідним культурним (всєвропейським) потенціалом і доволі обмеженим його застосуванням: «роз'яснення» недільних та святкових євангельських читань і тлумачення Послання - за святими отцями; з відносно «нових» авторів - постійно вживана була лише герменевтика за Рамбахом та «священні історії» за Гюбнером.

² Наприклад, уже в 1817 р., за свідченням секретаря Київського відділення Російського біблійного товариства прот. С. Сем'янівського, питання, чи існує Біблія або Новий Завіт «галицькою мовою» (народною, відмінною від офіційної церковної), стало каменем спотикання для вчених членів відділення [37].

26. Див.: *Титов Ф.* Акты и документы... Отд. III. Т. III. К., 1912. № LIV.- С. 344, 351, 353.
27. Див.: *Титов Ф.* Акты и документы... Отд. III. Т. IV. № LXXVI.- С. 438-440, 443.
28. Див.: *Титов Ф.* Акты и документы... Отд. III. Т. I.- С. 543, 545, 546; Т. III. №. LIV.- С. 344, 348, 349, 359; Т. IV. № LXXVIII.- С. 447.
29. Див.: *Титов Ф.* Акты и документы... Отд. III. Т. I.- С. 542, 543, 545, 547, 550; Т. III. №. LIV.- С. 344, 345, 347, 349, 350, 351, 359;
30. Описи див.: *Титов Ф.* Акты и документы... Отд. III. Т. I. № LXIX.- С. 204, 205, 209, 210; Т. IV. № CXXIX.- С. 687.
31. Див., напр., посвячення до виготовлених власноруч або власним коштом рукописних Євангелій, до біблійних перекладів народною мовою, до друкованих видань Біблії в кн.: *Ульяновский В. I.* История церкви і релігійної думки в Україні. У 3-х кн. Кн. 2. Серед. XV - кін. XVI ст. К.: Либідь, 1944.- С. 50-54, 55-57.
32. Так, загальним предметом для академічних класів богослов'я, філософії та риторики було гомілетичне тлумачення «роз'яснення» недільних та святкових («апракосних») біблійних читань (Євангелій та Послань), а також регулярне практикування студентів у цих вправах - див., напр.: *Титов Ф.* Акты и документы... Отд. III. Т. I. № XIX.- С. 80; № XXXV.- С. 133, 134; № XCIL.- С. 362-363; № CIL.- С. 390, 391; № CXXXVL.- С. 653, 654; Т. III. № XIV.- С. 134, 135; № LXIII.- С. 414, 429; № XCIX.- С. 573, 626; Т. IV № XLVIL.- С. 191, 216.
33. *Петров II. И.* Акты и документы... Отд. II. Т. I. Ч. 1. № I.- С. 5.
34. Див.: *Пахльовська О.* Києво-Могилянська академія як чинник становлення національної самобутності української культури: парадокси еволюції. У кн.: Києво-Могилянська академія в іменах. К.: КМ Академія, 2002.- С. 19-22.
35. Див.: *Титов Ф.* Акты и документы... Отд. III. Т. II. № LXXV.- С. 137.
36. Див.: *Титов Ф.* Акты и документы... Отд. III. Т. IV Введение.- С. LXX-LXXIV
37. Див.: Там само. № LXXX - рукопис, збірн. бібліотеки Київської духовної академії, № 1, арк. 33(11) зв.

Sergiy Golovashchenko

BIBLICAL AND BIBLICISTIC LITERATURE IN KYIV ACADEMY
IN LATE 18th AND EARLY 19th CENTURIES: EUROPEAN CONTEXT

The research is dedicated to the contextual reconstruction of the literary sources of Kyiv academic biblicistic tradition on one of stages of its formation.